

Fontaunas da dretg sursilvanas : uordens da vischnaunca

Autor(en): **Tomaschett, Paul**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **89 (1976)**

PDF erstellt am: **26.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-232147>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Fontaunas da dretg sursilvanas

Uordens da vischnaunca

publicai da Paul Tomaschett

Introducziun

Igl Ischi semestril numer 2 digl onn 1974 ha dedicau in artechel fundamental alla publicaziun dallas fontaunas da dretg sursilvanas¹. Consequentamein savein nus desister cheu d'ina introducziun pli liunga.

Igl ei uras da publicar las fontaunas sco talas. Il rimnader dat l'entschatta culs uordens economics dallas vischnauncas respectiv vischinadis d'antruras. Dapi la fundaziun dalla Ligia grischa ein quellas numnadamein s'enfirmidas pli e pli. Per mantener bien uorden e paisch en lur scheinas e squadras han ellas menau rodels e fatg cunvegnyentschas. Las pli progressivas han entschiet a codificar lur isonzas e praticas el 16avel e 17avel tschentaner. Ditg ein quels tschentaments vegni screts en tudestg. Pér enteifer il 18avel tschentaner han ils tschentaments romontschs priu il surmaun. Aschia han per exempel ils geraus ed ugaus da Breil mess anno 1788 il Cudisch vegl dalla parochiala en romontsch per che in e scadin entelgeschi las ordinaziuns nudadas dils antenats².

Nus elegin per nossa collecziun da fontaunas da dretg sursilvanas ils uordens redigi en romontsch, sperein denton che las vischnauncas tudestgas vegnien buc alla cuorta. Nus entschavein cul cumin dalla Cadi e dein a Breil l'honor d'arver la retscha. Las autras communitads suondan.

Tgi che surpren l'incumbensa d'edir fontaunas da dretg, sto far in plan. Pertgei ils numerus problems e meinis che regian sin quei camp, sforzan da disponer en moda surveseivla. Ultra da quei creschan las pretensiuns dalla scienza ad in crescher.

Ils lecturs e consultaders da statuts da tschels onns tschentan pretensiuns zun diversas ad in text ediu. Ella pratica eisi insumma buca pusseivel da cuntentar cumpleinamein ils giavischs da scienziats e nunschienziats. Quels damondan in text beincapeivel, in cuntegn che va tgunschamein ell'ureglia, ferton che giurists e filologs observan pli da rudien il bustab. Igl editur, sez historicher, vegn a sespruar da re-

¹ **Ischi** 59 nr. 2, 33—43, nua ch'ei vegn renvieu a diversa litteratura, plinavon pag. 44—57. Ins consulti era il calender **Per mintga gi** 53, 84—91.

² Urbari dalla pleiv da Breil 1788. AC Breil, X. Ga 8, pag. 1.

stituir il text veritabel. Dil lectur spetga el denton capientscha ed intuiziun.

La preparaziun dil text per la stampa pretenda bia lavur da detagl. Per cletg existan entruidaments che ein in prezius muossavia tras la spessaglia da dubis e damondas. Tenor quellas instrucziuns vegn il text per aschidadir redigius. Sil camp dallas fontaunas da dretg romontschas ha dr. Andrea Schorta, igl editur dils Tschentaments dall' Engiadina, da Bravuogn e Filisur, fullau via e dau in exempel glischont era per la lavur editoria en Surselva. Nus schein suandar cheu il guid da nossas retschercas,

las reglas d'ediziun.

1. Mintga document vegn numeraus e muniu da tetel e datum. Il tetel vegn tenius schi cuorts sco pusseivel. Leu nua ch'el secuviera buca cul tetel original, stat quel entirs ed entratgs all'entschatta dil document. Ei fuss giavischeivel d'observar ina successiun tematica enteifer las singulas vischnauncas, vul dir da metter ils texts impurtonts alla testa e schar suandar quels ch'ein da meins interess. Mo il material rimnau ei savens schi mischedaus ch'igl editur setegn ton sco pusseivel vid la disposiziun cronologica.

2. En texts cuorts e bein surveseivels renunziein nus alla paginaziun tenor il manuscret. En tuts auters cass renvieschan las siglas, per exempel /p. 25/ u/f. 12/, allas paginas u folios digl original. La nova lingia secuarcla cul model, nunche in'enzenna da reflexiun u la capientscha pretendi auter.

3. Cumparegliau cun l'ortografia moderna han nos manuscrets ina scripziun bravamein inconsequenta. Nuotatonmeins ha igl editur da setener vid l'ortografia originala, resalvond las scarsas retuschas menziunadas els puncts che suondan. Per levgiar la lectura prescrivan las reglas d'ediziun denton d'adattar il diever dallas maiusclas, digl apostrof e dils accents alla pratica moderna. Consequentamein vegnan era ils substantivs tudestgs sco igl oberkeit, il keiserlich recht, il strof screts pign.

4. Ils plaids vegnan ligiai e separai conform allas normas d'ozildi. Quei vala en special pigl apostrof. Nus scrivin pia *dil* e *della* e buca d'il e d'ella, mo persuerter *d'in*, *l'auter*, *l'emprema*, *gl'onnn*, *ch'ei*, *ch'en* (che ein), *ch'an* (che han) e.a.v. cun apostrof.

5. Per enzacons bustabs sersultan las suandontas adattaziuns: Pli baul alternava beinduras il diever da *u* e *v*. Quel vegn uss accumadus aschia che la lettera *v* semantegn mo sco consonant, pia *avantatg* enstagl d'*auentatg*. Igl *ſ* liung daventa in *s* normal, eventuals puncts sigl *y* crodan.

6. Claras scursanidas sco *a^o*, *sgr.*, *vischn^{ca}*. ed autras semegliontas vegnan sligadas senza parentesa e remarcas. Las abbreviazions stattan perencunter per las pli frequentas muneidas, mesiras e peisas. Per cruna mettevan ins in triangel Δ , in *R.* grond steva per *renschs* resp. *risculdis*, *fl.* per *flurins*, *x.* per *rizzers* e *cr.* per *crena*.

7. Texts vegls presentan in'interpuncziun malgenglia. Nua che l'entelgientscha pretenda, tucca ei da curreger. Nua che la construcziun ei denton memia cavistrada, eisi sclaus da recuorer all'interpuncziun moderna.

8. Ellas parentesas quadras [] metta igl editur eventualas completaziuns dil text; quei segn ensiara surtut tetels, numeraziuns, plinavon lettras u passadis mallegibels u curdai ora. Sbagls che ein per franc d'attribuir alla negligentscha dil scarvon u copist, vegnan corrigi senza parentesas. Pli liungas emprovas da reconstruir certas parts, eventualmein sin fundament d'in manuscret parallel, sesanflan ellas annotaziuns giudem la pagina.

9. Las parentesas rodundas () surveschan per sclauder certs bustabs u plaids, per exempel repetiziuns dallas qualas il lectur duei buça far feda. D'omisduas parentesas vegn denton fatg in diever fetg scart.

10. Puntins . . . regordan ad ina largia e dattan d'entellir ch'ei seigi buca pusseivel da remediare il passus munglus.

11. Il tetel da mintga document ei screts en stampa grassa. Ladina-mein suonda ina cuorta introducziun, e pér suenter cumpara il document sco tal. Alla testa da quel stat il tetel original cumplet, cunfinaus anavos ed anavon d'in spazi commensurau.

Pils suttetels havein nus perencunter priu la scartira cursiva. Els stattan savens denter parentesas quadras, ein en quei cass pia ina aschunta dil redactur.

12. Las annotaziuns giudem la pagina cuntegnan explicaziuns u variantas da certs plaids u passadis. Ultra da quei porschan ellas la caschun da referir a manuscrets e cudischs divers par aschia slargiar la rama dil tema.

Ei vonza mo aunc enzacontas remarcas agl ur dall'ediziun: Mintga vischnaunca survegn ina cuorta survesta historica che lubescha da sefamigliarisar culla materia. Per metter la publicaziun dallas fontaunas en in pli vast connex e per animar a novas retschercas, enviein nus alla litteratura che pertucca ils temas tractai. Nus citein en general la bibliografia tenor il sistem da scursanidas dil Dicziunari Rumantsch Grischun, vol. 5, XIVss.

Mintga text vegn provedius cun in'introducziun. Quella cumpeggia en emprema lingia la descripziun dil manuscret, pia indicaziuns concernent sia fuorma e grondezia, siu volumen e liug da conservaziun, sia sigla, siu numer ed eventualas publicaziuns anteriuras. Sche l'entrada ella materia damonda, suondan aunc remarcas arisguard specialas qualitäts dil text.

Inaga che l'ediziun sco tala ei finida, tucca ei aunc da far registers da personas, loghens, materias ed archivs. Pertgei pér in solid register u index garantescha in diever spert e pratic dalla collecziun.

En vesta da quell'emprema raccolta engrazia igl editur a tuts promoturs per lur sustegn, oravontut a dr. Andrea Schorta, Cuera, ed a professor dr. Peter Liver a Berna. El exprima era la pli sincera rencunuschiantscha a dunna Margrita Deplazes-Derungs a Rabius, che ha copiau ina gronda part dils manuscrets cun maschina.

Aschia fuss l'ediziun dils uordens communals messa sin buna via. Veglien tuttas vischnauncas demussar viv interess e sustegn per la publicaziun da lur vegls tschentaments! Quei dat agl editur la curascha da cuntinuar l'interpresa entschatta.

Paul Tomaschett

Uordens da Breil

La vischnaunca da Breil cumpeglia vischinadis situai denter rond 800 e 1300 m sur mar. La dumbraziun digl onn 1970 ha registrau 1215 habitonts.

Ils nums da plirs loghens tonschan lunsch anavos el temps pre-historic. Quei vala per Breil, Dardin, Danis ed en special pil Grep Patnasa. Las scaluttas scuvretgas sin quei crest sper la via sut Dardin ein veglias perdetgas da fastitgs e manifestaziuns da carstgauns.

Propi ella historia entran las colonias dil territori da Breil, al qual era Schlans apparteneva, cul testament da Tello dils anno 765. Tenor quella disposiziun ha igl uestg da Cuera fatg si alla claustra da Mustér ina gronda casa e cuort si Breil. Quei vegn ad esser stau igl origin dalla scheina dalla Cuort che exista aunc oz el vitg da Breil. Quei vitg, staus e numnaus duront tschentaners «vischinadi», ha cumpigliau neu e neu las scheinas da Cuort, Canal, Crestas e Platta. Ordeifer quels quaters eran ils uclauns da Dardin, Capeder, Danis e Tavanasa. A quellas fracziuns, sco nus numnein era ellas oz, appartenevan aunc diversas aclas habitadas sco Capaul, Casura, Casut ed autras.

Duront il liung temps medieval vivevan subdits dalla claustra e biars libers purs vegni neuasi dil Segneradi da Lags en ed ordeifer las scheinas numnadas. Engaschai gia ditg e liung culla glieud dalla casa da Diu, ein ils Libers semess anno 1536 sut la protecziun digl avat da Mustér. Quella uniun ha, sco pli baul gia la Ligia grischa, enfirmiu buca pauc il spert d'indipendenza. Els tschentaners che suondan ha Breil giugau in'impurtonta rolla enteifer il cumin dalla Cadi, oravontut sut impuls ed egida dils Latours. Meinsvart ha ei dau cumbats burasclus, aschia pervia dalla dieschma, mo era terriblas calamitads sco pestas, berschaments e bovas.

Sco dapertut en siu contuorn ha Breil formau duront tschentaners ina vischnaunca uniforma che enconuscheva buca la distincziun d'avdents, burgheis e parochians. Quei illustrescha il document dils 5 da november 1769 en moda significativa. Gliez di han ils vischins da Breil buca mo priu mesiras encunter la zoppina, mobein el medem mument decidiu da far firau per venderdis sogn e da cargar las nuorsas on Lembra.

El 18avel tschentaner, e ditg avon, menava il schinumnuau oberkeit las fatschentas communalas a Breil. Las fracziuns havevan lur agen

cuitg. Aschia eis ei restau entochen l'invasiun franzosa. Lu era Duitg Balletta gerau grond ni statalter regent, sco ins scheva meinsvart. Sut squetsch dils Franzos ha Breil survegni la primavera 1799 ina nova suprastanza numnada municipalitad, sco quei era moda denter Paris e la Cadi.

Schegie che pleiv e vischnaunca eran bunamein in esser, vulein nus silmeins retener il suandont: Anno 1469 ei la pleiv vegnida incorporada all'abbazia da Mustér. Ils da Schlans ein sefatgs independents 1518. Igl intschess da Breil ha giu ina pleiv entira entochen 1650 respectiv 1664, ils onns nua ch'igl uestg da Cuera ha lubiu la separaziun a Danis e Dardin.

Ils documents economics reproduci sillas suandontas paginas datan in maletg dil far e patertgar d'ina respectabla cuminonza. Il tun e cuntegn da beinenqual reglament persista els decrets dil 19avel tschentaner. E tgi che pren peda da sfegliar els novs regulativs dalla vischnaunca da Breil, vegn strusch a surveser che era quels han aunc nodas che derivan da temps daditg vargai.

Litteratura:

Duitg BALLETTA, Cudisch de mia vetta manada. Publicau da G.C. MUOTH ellas *Annalas* 7, 225—281 ed *Annalas* 8, 35—83 cun Notizias historicas da G.C. MUOTH, pag. 84—139.

Benedetg VENZIN, Notizias ord igl urbari vegl de Breil. Mustér 1930.

Adolf COLLENBERG, Die Familie Latour von Brigels. Tiposcret 1973.

1. Obligaziuns dil caplon e dil vischinadi

9 d'avrel 1769

Copia sin in fegl sgulont da 35 × 22 cm, sesanfla el «Kirchenurbarium 1788» signaus X. Ga 8, archiv communal Breil.

La caplania da Breil datescha dils anno 1469. Dapi varga 90 onns ha Breil negin caplon pli, mo ils beins dalla caplania existan vinavon. La casa caplania prida a sias uras en egl dil ludeivel vischinadi ei daveras vegnida baghegiada. Ella ha era surviu sco scola entochen ch'ella ha stuiu untgir alla scola actuala.

Copia de plaid en plaid prida giu dellas obligaziuns de scadin signiur caplon ha d'observar encunter dilg pfarrer sco ludeivla pleif,

et vischinadi encunter dilg signiur caplon cun la suttascriptiun dilgs personals che tut quei han faitg.

Essend la caplonia stada vacanta en Breill sin ilg datum de quest instrumen, faitg l'elexiun einhelligameng sin ilg personal dilg bein ehrwürdig Gion Baptista Antoni Taffelj ad dies vitae, quei ei schi gitg sco el vegn ad esser enten stan de proveder ilg benefeci et de conplenir las conditiuns sco suonda¹.

Primo deigi el esser obligaus per entrudimen della giuventegna flissiameng far et taner scholla, a quei da s. Martin entochen sin la domengia della passiun².

2do. seigi obligaus de celebrar la messa marvegla de lavurdis ilg temps della primavera, da fretgs sco era de firaus a domengias de scargar da d'alp entochen nossa Duna de candeilas.

3tio. tadlar confessiun et proveder la pleif enten subsidium dilg signiur pfarrer, era enten absentia ner legitims jmpedimens, a quei ei d'entelir schi savens ch'el vegn requirius.

4to. deigi bucca poder iir ord la pleif ne star naven pli che 3 diis senza positiva lubienscha dilg signiur pfarrer a signiurs giraus.

5. suenter ch'ilgs tegs a bagetgs esser mes enten stan sufficient³, deigi de leu naven ilg signiur caplon essar obligaus de mantener enten quei stan.

6. se expectorescha signiur caplon Gion Baptista Taffeli spontaneamente ch'enten cas ch'el vegniessi clamaus de questa mortala vetta tier l'autra veta beada enten temps ch'el fussi sin quest benefeci, ch'el vegli haver resalvau de disponer sia facultat in opera da pietat della communitat de Breil, resalvon las messas che vegnien tras el commendadas de vignir ligidas per la sia olma sco plai ad el.

1o. Encuntercomi se obligescha ilg ludeivel vischinadi de mantener a proveder la lenna manada tier casa a faitgia ora per siu baseings sufficientameng.

¹ En ina brev dils 12 da mars 1769 exprima G.A. Taffelli, lu aunc caplon a Sedrun, a landrechter de Latour sia cuntentientscha da vegnir a Breil. Fegl dubel folio egl archiv Latour, mappa 23.

² Breil ha era giu scolasts laics; quei demuossan documents dils onns 1659 e 1692. Mira J.C. MUOTH, Bündnerische Schulnachrichten aus dem 17. Jahrhundert. BM 1896, 247 s.

³ ein mess en stan, v.d. entras il vischinadi.

2do. secuntenta ilg ludeivel vischinadi pli gleiti che pusseivel seigi da begegiar la casa nova: stiva a combra tras stiva a duas combras sur stiva, item ina combra favureivla per metter en la carn; item en stailg della truasch far in auter cumach. Per dar anim tier quei bagetg ha ilg surnumnau bein ehrwürdig signiur caplon empermes de da 60 R. dico sisonta risculdis.

Per confirmatiun dellas conditiuns et encuntras empermischuns ch'ellas restan salvadas denter ilg bein ehrwürdig signiur caplon ad in ludeivel vischinadi eis ei mes per scret a sutascret.

Breilij Anno 1769, 9 aprilis.

Joannes Catomen pr. t. parochus.
Joannes Baptista Ant. Taffellj, capellanus.
Ludovic de la Tour.
L. A. de la Tour.
Ludovic Balletta.
Christ Chatomen sco ugau.
Gion Clau Muot ha faitg sia noda casa.

2. Conclus concernent la malsogna dalla biestga

5 da november 1769

Manuscret da 26 × 17 cm, in feigl. Biblioteca romontscha dalla claustra da Mustér, M 23 d.

Alla fin dil text scret «Cathomen Dardin». Quei fuss in indezi ch'ils artechels seigien facticamein vegni tarmess als vischinadis. Ils scamonds e castitgs ston vegnir considerai ord l'optica d'in temps ch'enconuscheva ni virolaziuns ni segiradas da biestga. Il text regorda inaga dapli allas stretgas relaziuns denter Breil e ses vischins da Schlans e Vuorz.

Conclusiun e provisiun de Breill ils 5 de 9bre 1769.

Primo. Nagin deigi poder turnentar (sh) biestgia de marcau.

2. Deiggi esser scomendau totalmeing de comprar e manar tier biestgia senza attestat sot sigil dil cumin de quei liug, reselvont de nies cumin, era de Schlans e Uors sche quels comunicesschen era cun nus.

3. Enten cas che ensitgi pites la malsognia de biestgia, deiggi in tal esser obligaus de dar part mediattameing ad ina persuna de il ludeivel obrigkeit ner deputau per poder far provissium, e moncont quei de far deiggi quel esser curdaus en castig.

4. Parent che in particular ves notitia ch'ei fos specials che pitessen la malsoignia e quels bocca denunsiau, seigi in tal obligaus de reportar; e nun figient deiggi lura quel esser curdaus enten R. 6 falonza e senza deficultad vignir exequiu.

5. Per interponer gratia e misericordia de Diu de evitar quei mal, deiggi per 10 ons vignir faig firau per venderdis soing.

6. Concladiu de metter las nuorsas ora Limbra sco il ei stau quest onn¹.

Quest articel stat a despositiun de mintgin vischinadi.

3. Uorden davart la resgia

18 da zercladur 1780

Manuscret 23 × 19 crn, in feigl. Archiv Latour Breil, mappa 23.

Divers plaids tradeschan l'influenza franzosa, per exempel que, seuletament, à temps e possesseur. Cheu ha il scarvon denton strihau igl e per schar 'possessur'. La provegnientscha dil manuscret explichescha las interferenzas.

Reforma et uerden davart la reggia¹

Primo deigi per mantener la reggia (dei) vegnir priu la lenna ordt la

¹ Par. CONDRAU, *Gemeindealpen* 106.

¹ Tenor ils acts nr. 48a e 48b egl archiv communal da Breil ei la resgia vegnida baghegiada igl onn 1766. Anno 1779 ha ei dau ina dispeta pervia dalla resgia. Quei explichescha la «Reforma» da 1780.

Scheggia digl pleun sur la pont² endenquei ferstandt³: ch'ei deigi mingamaij curque il basengs se presenta vignir visitau entras igl stad-alther de la vischneunga, il qual dei vegnir deputaus de la vischneunga, igl qual tei schar prender mintgamaij sin igl mender don.

2do per mantener igl iral de la reggia deiggi vegnir seuletament priu la quarta part ord la scheggia. Anflon de puder vegnir resgau deigi vegnir dufrau sin igl mellier neez. Las autras treis parts deigi igl possessur esser obligaus de mantener cun seia lenna, sco era buca meins igl teg deigi igl possessur mantener cun seia lenna.

3to deigi igl resgadar esser obligaus de resgar sir la lenna 2 gada igl onn; aber la lenna dei vegnir traig tier à tems que la reggia possi trer.

4to per igl resgiar deigi vegnir pagau per minga strech 2 blusgers per treis brascha leung.

Cur qu'ils lens passan treis quartas enna miez igl blieg, dei esser bagallia dopla, miserau sin la resga, sco era quei que feng traig suenter à proportiun. Simililontemeng dei vegnir priu bagallia dopla per lenna dira.

Las guoetnas deiggen esser ina per igl resgadar et l'autra per igl bur⁴ qua igl lenn, cun conditiun que igl resgadar metti la davosa quoetna sin la resga nutata et quel adverteschi igls possessurs digls blogs entras sin vischneunga de vegnir per lurs lenns; et sche els vengen bucca enden 8 gis, sche ston igls possessurs digls blogs secontentar cun la amprima guoetna.

La davos guoetna deigi vegnir resgada ora sin igl mellier nez digl bur senza donn digl plat et la resga.

5to quei tut deigi bucca pudiu vegnir faig cun donn de laua digls mulins veils ne suloms. Aber sche ei d'aventas que ansigi bagigaus⁵ mulins ne resga sin suloms nofs, sche deigen igls veils mulins, suloms ne resga ira avont.

Suttascridt a Breil igls 18 de giunj 1780.

² Ei vegn a setractar dalla Schetga da Pleun la lenna.

³ en quei senn.

⁴ il pur.

⁵ baghegiass.

4. Decrets e schabetgs ord il Protocol veder dalla vischnaunca da Breil

1790

Cudisch da format 20 × 17 cm e 243 fegls, ligiaus en ina cuviarta da vegl pupi da pergameina cun in text latin sin duas colonnas; dallas quater curregias ei aunc ina entira. Culau sil dies il tetel «Protocol rad. generala». Archiv communal Breil, I. Gg 1 ed act nr. 43. Publicau parzialmein da G.C. Muoth ella Annalas 4, 205 ss. sut il tetel «Material historic».

Las empremas notizias pertuccan igl onn 1684, las davosas tonschan tochen 1848, ina ei schizun da 1888. Numerusas paginas ein vitas. La gronda part dil cudisch ei scretta en tudestg e cuntegn extratgs derivonts d'in pli vegl cudisch da decrets. Ils texts romontschs eligi per questa ediziun ein spargliai empau tscheu e leu denter las paginas 21 e 464.

Ils texts suandonts ein ualti varionts en fuorma e cuntegn. Abstrahau da Tschuppina, Tschegn dado e forsa Bacuns presenta la lectura dils nums da funs ed alps neginas difficultads.

p. 32 /

Regaglia de cuig¹

Primerameing vignis vus ampermetter de esser in veer, si dreig e non partishont cuig, tuttas caussas tiglier enten las teslas² a mintgin, a l'ins sco a l'auters per vies serament.

p. 33 / 2do leigies vus dufrar tut flis per niz de vishins enten pladir pasturs, e per sort ch'ei des dispeta per la spisa dil pastur, sche leigies quei la amprima domengia portar avont vishins.

3^{tio} leigies vus ver bien adaig de lavurs cumminas, pons e pions etc. et auas de nies ludeivel vishinadi³.

4to leiggies bein observar il pli dil vishinadi e quei far observar.

5to leigies vus flissigameing ira entuorn e visitar (s h) la bistgia casa sin il gij terminau, a quels che en bocca anferaij tiglier en gestameing a gli pur.

6to leigies vus sin soing Roch ira antuorn cun il salte e visitar las cushinas e tgiamins; e neua che vus anfleis ch'ei seiggi prigel ner bocca

¹ duers e dretgs dil cuitg.

² Las tezlas resp. fests u stialas survevan buca mo per la controlla da latg, mo era per autras notaziuns. Par. act nr. 41 dils 6 da fevrer 1754 egl AC Breil e BERTHER, *Flurrecht* 79. Conc. il fest da mesiras *Ischi* 17, 99ss.

³ Conc. punts e vias DURGIAI, *Gemeinwerk* 52s., 72.

bein schubergiau, da part a vishins, sinaquei ch'ei possi vigni provediu avont prigel.

p. 34 / 7to devart la paupra glieut e talpine⁴ leigies vus far sco entochen ei issonza.

Per vossa pagaiglia dueiggies vus veer R. 4 pagadira, tuts vos (s h) thiers senza cuost, resalvont sche vus vesses pli che in per bofs enten Naul.

Tuta quei leigies far cun il jester sco [dumiesti].

p. 21 / *Regaglia de zigniun*⁵

1° esser in gist, sincer e non partischont zigniun, far e conderscher tuttas caussas per nez e profit digl pur, e dar bien adaig che ils auters fetgschen lur dover, ei seiggi en teiggia ner ord tegia.

2do deiggi nagin vignir ord la alp senza particular basengs della alp ner sufficienta rashun.

p. 22 / E parent tier zatgei a ils tiers deigi vignir visau il patrun; e dei bucca vignir doffrau partialitat ne cun glieut ner cun biestgia tras el ner tras outra fameglia, e dei era nuotta vignir dau ner portau ord la alp. E quels pusanavels [che] vigniessen savens pli per visitar la teggia che la biestgia deiggien vignir considerai leu suenter; sco era per la amur de Diu dei vignir dau sufficientameing leu per migliar, aber portar ord la alp cun els nuotta.

Il kaschiel arvée e peglia talpas dei vignir dau sco de veigl.

[Pasculaziun si Tschuppina]

p. 464 / Anno 1774 ils 20 de sercladur eisei faig de cumins vaschins de Breil de bocca schar irra sin Schupina ils emprens gis vadialls ner outra biestga suenter che glei cargau sco ei fova la jssonza, sonder las vaca[s] dein adina ira persullas sin Schupina suenter ver cargau, et quei dei restar per adina⁶.

⁴ il pegliatalpas.

⁵ Mira era Decret dallas alps p. 18, artechels 15 e 56.

⁶ Par. CADRUVI, *Gemeindelöser* 15, 43, 49, 51, 58 conc. las sorts numnadas Tschuppinas.

[*Sbursada dil jorgelt*]

Anno 1778 il 11 october ei sei dau ora il jorgelt et ei gliez on priu si quen dils umens pins a grons che seanflavan lu en la visnaunca de Breill.

Quels de 14 ons a[n] sij:		Quei aber ch'ei pins:	
Danis	74	Danis	23
Derdin	40	Dardin	17
Capeder	23	Capeder	15
en Breil:		en Breil:	
Scheina sot ora	43	Scheina sot orra	18
Scheina della Plata	44	Scheina della Plata	14
Scheina de Crestas	40	Scheina de Crestas	12
Scheina de Canall	41	Scheina de Canall ⁷	17
	305		116

A porta to[t] enssemen umens 421.

[*Dismessa d'in salvanori bov*]

p. 409 / An 1794 ils 20 de favre ha ina ludeivla vischneunca enflau per bien de dismetter in salvanori bof entir [che] vignieva tanius del-las scheinas. E per quei ei sei vigniu mes per scharet che la scheina della Platta ha taniu il davos on.

[*Fontauna cadruvi*]

p. 45 / Breff de vart la dispetta ch'ei stada naschida dentter Breill. Ano 1794 ils 25 de agust han ils vischins de Breill acordau de farfar la fanteuna de cadruvi per il prezi R. 240. En quei eisei stau rames

⁷ En Breil enconuschan ins da vegl enneu 4 scheinas: La pli veglia ei Cuort, num-nada cheu la scheina sot ora. A Platta appartegnan era Capitasch e Valterengia. Sper Crestas san ins aunc differenziar Crestas su e sut. Canal regorda alla canal d'in dutg. Mira G.C. MUOTH en *Annalas* 17, 231ss.

40 R. a gli vischinadi, et ils vischins han faig ora la ramessa a ils meisters, bein cun quella condiziun ch'ei seigien obligai de star sut gi e don.

[Scamond da tender fallas]

p. 407 / Ano 1794 ils december eisei vigniu schumandau del(la) ludeivel vischinadi de Breill ch'ei deigi vignir tandeu naginas fallas ellas albs a schi gig sco ils(s h) tiers seigien enten las albs cun la gravatoria.

[Cumpra d'ina caldera]

p. 405 / Ano 1795 ils 29 de maig ha la ludeivla vischneunca de Breill cunprau ina caldera or la chischa[da] de Mund che auda tier alla ludeivla vischneunca de Trun per la suma de R. 107, la qualla caldera ei vignida messa alla kischada u alp de Schendado.

[Obligaziuns dil niev caluster]

p. 413 / Ano 1796 la emprema dumeingia marzs, eisei vigniu priu si calluster Gion Capaul per 3 ons e cun questas condiziuns.
El seigi obligaus de tucar suenter ilg sollit sco era cun schuar, schubergiar cuntut quei che sestetgia scho era tiglier si ils schalems dils pas santeri, e la s. fossa far giu e si per gratis.

[Tiarms dallas schetgas]

p. 49 / 1796 ilg empres de sercladur han vischins mo de Breil serau e faig perinameng cun il pli meun tschetgia, sinaquei ch'ei vegni bucca pinau pigniola e latas il circuit daven dil cantun dil Bostg dadens entochen si enconter la tschetgia de Zupina a de leu anora entochen Pleun sut. En quei circuit dei ussa nagin haver dreigs da pinar ner pigniola ner classena ner latas, cun in plaid, tut dei esser sarau.

Ils tiarms de quei circuit een en dadens ils veilgs sisum la tschetgia veglia, numnadameing in che taglia surora e l'auter angiu. Giu amiez, quei ei giudem la tschetgia veglia, ei mess in peer tiarms nofs sur in crap, sco era giudem in peer sper il cantun dadens dil Boistg. Quels tiarms en messi quei on ils 10 d'uost da Duig Balletta, Gliezi Muot gieraus et Merens Tenner cuig da Breil per comissiun della visneunka⁸.

1796 ils 10 de fanadur han vischins de Breil, Dardin e Danis concludiu cun il pli meun et adprobau einhelligameng ch'elg Uvreu dei il circuit sco suonder esser faig talvisa tschetgia ch'ei seigi bucca mo totalmeng [scumandau] de pinar ruvra, sco ei era schon avon, sonder era de pinar pigniola, latas u lena dad oz envi. Ils tiarms che noden ora la fatgia tschetgia en quests.

1mo in peer grad sper la purteglia dil Rung de Giachen Fidel Casanova sut in crap gries.

2do incirca 15 fests pli ansi in auter peer.

3^{tio} da leudensi mess eung 3 pera en grada lingia.

4to si Portugal giu sum il prau da Gieri Ballet il davos peer. Messi da Duig Balletta e Gliezi Muot gieraus. Gion Pleunka statalter et Gliezi Friberg per comissiun da vischins. Il circuit pia daven della purteglia de Bakuns sura entochen la purteglia de Giachen Fidel sur via, e sco ils tiarms sura scretti muossen.

[Enguladetsch d'ina caldera]

p. 405 / Anno 1796 en october eisei de d'in Tudesch vigniu engulau inna caldera sin Cuader, neua ch'il tal ei la noig vignius pigliaus a Uors. Et la ludeivla vischneunca de Uors a a nus extradiu gl'irom pitgiaus en togs, et schau fugir gl'om ner lader. Neua ca gl'on 1797 a la ludeivla vischneunca de Breil faig fa ina nova tier meister Casper Cresta de Glon et turnentau ella medemma tegia sin Cuader; la qualla caldera a custau alla ludeivla vischneunca, tier ver dau gl'irom veder lien, ilg scherkel a manetscha tier, con ver compriu tuttas spesas idas de quellas varts la summa de R. 46 xs 2.

⁸ Par. BALLETTA, *Remarcas* 248s., 259 e 265.

[*Dustonzas encunter ils Franzos*]

p. 463 / Anno 1798 ilgs 29 de settember ei nossa ludeivla vischneunca einheiligameng vignida parinna entras auctorisada d'in ludeivel cuseilg d'uiarra de nies ludeivel cumin d'ira oradem la pleunca della cavorgia enta Rubi, et leu faig si duoss schanses, bein aber mo cun mir et pinnau da ruclar crappa, et quei per ustonza de tenner ora ilgs Frenzos ch'eren egl Lintelthal; neua ca la ludeivla vischneunca de Trun era era cheutier ordonnada encas che nuss vessen basens, mo vein bucca munglau, pertgei tut ei stau cheutier in per casa et tut ca vess faig quei ca ei an saviu a podiu⁹.

[*Engaschament d'in niev caluster*]

p. 413 / Ano 1799 ilgs 3 de mars ha la ludeivla vischneunca priu si caluster Gion Capaul sin 4 ons cun las condiziuns sco vidavon.

[*Obligaziuns dil niev caplon*]

p. 387 / 1799 ils 25 d'avrel ei il beinehrvürdig signiur Gioseph Antoni Huonder vignius priussi en baselgia per nies caplon sin quater ons cun las condiziuns sco suondan¹⁰.

1mo de far la scola daven da s. Martin entochen la domengia de palmas a quei exactameng la dameun daven l'emprema entochen tuka d'enseman.

Suenter miezdi incirca 3 uras.

2do far la messa marvegla il firaus a domengias suenter sco il temps conporta allas 7 u 8 uras. Ils luvversdis aber la parmavera a temps d'ara beinmarveilg cu ei tuka. La stat cu ei entscheivan a fana dei era la messa vignir fatgia cu ei tuka de stiza entochen incirca Numnasontga oder cu ei glei vintschiu [de] scuder.

3^{tio} Esser gidonts agli [hochvürdig] farer cun dar panatienza ils gis che sestetgia.

⁹ Conc. las schanzas u dustonzas par. BALLETTA, *Remarcas* 274.

¹⁰ Ins paregli quellas nov condiziuns — il punct 8 maunca — cul document dils 9 d'avrel 1769 p. 2 — 4.

4to En sia absenzia ira a proveder ils malseuns, sch'el veng garigliaus; gidar conpigniar las baras, silmeins grondas, en baselgia, daven della casa dil defunct.

5to Senza lubienschia dil [hochvürdig] farer a signiurs gieraus dei el bucca seabsentar pli che 2 ner 3 dis.

6to Dei el a siu cuost teigs a bageigs sco el ritscheiva era ils spizauls dil jert [mantener] et taner si las classenas.

7. Davart ils tiers manedels dei el surportar las gravezias sco in auter vischin.

9no Deigi en mintgia scumiada vignir dil ugau etc. urentau a mess per scret co ils bageigs seigien el stan.

10mo Dei el goder tuts ils aventaigs a rendita dellas sumas a praus della capellonia. Et ils vischins een obligai de far la lena, nua che mintgia signiur caplon dei exactameng taner sia gliesta et schi dig buca sriver en entochen [che] la lena ei bucca manada e fatgia ora.

[Refar la punt dil Rein]

p. 463 / Gl'on 1802, ilgs 2 da maig ha la ludeivla vischneunca generala conclodiù einheiligameng, entras [quei] ch'ilg vugau de la pun Gletzi Friberg ha purtau avon, ch'ei seigi necessarij de far la pun de Rhein. Ad in saveva bucca a qualla scheina ei tuccas d'ira gl'emprem, neua ch'in ha traig la sort et ha tuccau alla scheina de Canal d'ira gl'emprem, et era termeter gleut sufficienta. Ilgs fiugs aber [neua] che seigi mo femnas, deigien esser obligadas de metter in um sufficient enplaza de dellas quei di ca ei tucca; et duessen ellas bucca tar-metter in sufficient ora, ner nagin termetter, sche seigien ilgs tals fiugs obligai de pagar falonza alla ludeivla vischneunca mietz cronetaler.

[Taxas pils hinderses]

p. 51 / Tenor decret de vischneunca deigien ils hintersees che vegnan tollerai en quella pagar sco suonda:

Svizzers:

per persuna annualmegn	— .30 x
per tgiau caura e nuorsa	— . 8
per tgiau vaccas	fl. 1.—
per tgiau schetgs	— .30
per tgiau thiers casa	— .24
per fiug	fl. 2.—

Jasters:

per persuna	fl. 1.—
per tgiau caura e nuorsa	— .12 x
per tgiau vaccas	fl. 1.12
per tgiau schetgs	— .36
per tgiau thiers casa	— .36
per fiug	fl. 3.—

Mess en executiun 1825 l'emprema gada.

[Pagament per far mirs]

p. 53 / 1827 ils 5 de sercladur. Ei gliei vigniu concladiu entras la vischneunca generalla che tgei vischin che fetschi mir da 10 tschunkeismas liung e 6 quartas ault deigi vigni pagau in taller, bein aber cun la condiziun che ils geraus anflassien per bien che ei munglas bucca [haver] quella altezia, sche deigi era ilg pagament vignir daus a preperziun et era aschia neua che ei anflassen che fus de baseings de pli altezia era ilg samiglion. Quei pagament veing bucca entilgius en daner sonder [en] in len della valetta de d'in taller ord la tschetgia.

[Manteniment da tetgs e baghetgs]

p. 54 / 1828 ils 5 de sercladur entras la vischneunca generalla ei vigniu concladiu e dilg pli aprobau ilg sequent artechal.

En reguart de conservar en bien esser ilgs teitgs e bageigs, sche seigi nessesari de stabili dus umens a Breill, dus a Dardin e dus a Danis, ils quals vegnian sin s. Mihel ad ira antuorn et urenta. E neua che ei aflian che ei seigi bucca en bien esser, sche seigian quels obligai de

reportar ails signiurs geraus, et ilg proprietari ei sutaposts ailg strof de d'in ludeivel oberkeit.

[Concessiun per ereger in chischner]

p. 55 / 1839 ils 5 de sarcladur. Entras la vischneunca gieneralla eisei concediu agli Chrest. Jos. Deflorin de tschentar sin ilg pistgiet de Chrestas in chischner. Bein aber stat ei adina en disposiziun della vischneunca de cura ch'ei para e plai de quel poder far dischmetter.

Gion Stephan Capaul, gierau

[Pagament per far mirs]

p. 60 / Breil ils 5 de juni 1839. Suenter la conclusiun della vischneunca gieneralla dil sura datum naven deigi vignir metz per scret tuts praus ils quals entras far mir ritscheiven dil vischenadi [per] mintgia 5 tschunkeismas [liung] in thaller pagaus entras in lenn ord la tshe-tgia; essent che la extensiun ner obligatiun ei de scadin che ritscheiva pagament sin quella moda seoblighesha de mantaner mir et mai gravigiar la vischneunca cun plontas de clasena. Cheu suondan ils ritschavens:

Signiur major Christian de Latour ritschiert per in frust prau en S. Giachen sper la geina.

[Lenna per in mir en S. Giacun]

p. 61 / 1848 ha Gion Mathias Tenner ritschiert dils ugaus dils uauls lenna per in mir en S. Giachun dadens la baselgia, che stauscha dammeun encunter pistira, mietz di suenter la via. Aschia che quei mir suenter la via en ha pli nagins dreitgs de prender clasena della ludeivla vischneunca.

Il sura attestescha

Casper Franz. Derungs, de quei tems gierau.

5. Decret dellas alps

19 da schaner 1795

Manuscrit original, 22 x 18 cm, treis artgas stadas ligiadas a sias uras cun fil, probabel en in cudisch. Notizias silla davosa pagina paleisan ch'il decret ei vegnius producius avon divers dicasteris, aschia ils onns 1796, 1870 e 1871.

Il lectur empau cudischius culla topografia breilensa vegn strusch ad haver difficultads pervia da certas scripziuns antiquadas. Pils auters dein nus bein dabot l'ortografia moderna d'enzacons nums ch'eiin aunc buca cumpari eis documents precedents: las alps Tschegn dadens, Tschegn dado e Alp nova resp. Dalnova, las pastiras Muliniala e Platta liunga ed igl uaul Cambrus. Il scarvon da nies text concluda divers plaids cun -cs enstagl da s u z, per exempel Muteincs, secs, tutcs, dameincs, miecs; el scriva plinavon fumeilg e beilg empei da fumeigl e begl.

Tgi che cumpareglia ils decrets vegls, quel d'anno 1795 ni — sche els vegnan alla glisch — ils anteriurs da quel cullas partiziuns dallas alps ch'eiin suandadas tochen sil di dad oz, survegn in viv maletg dil far e lugar d'ina cuminonza da purs e pasturs. Gia la Partiziun da 1830, fatga ina buna generaziun pli tard che nies decret, presenta tons novs aspects ch'ei valess la peina da publicar ella. Leu vegn denter auter stabiliu dretgs da cavals, il diember dalla fumeiglia, il dretg d'untgidas, igl uorden da scargar, il far fein a pastg e schizun propostas per megliurar l'era da nuorsas.

Viu quella spessaglia d'isonzas cunvegn ei da retener in pèr tetels che lubeschan da metter nies tema en pli vastas relaziuns. Pieder Antoni LIVERS, Sur dil menaschi en las alps de Breil els anno 1860—70. *Ischi* 25/1936, 157—166. Christian LATOUR, Ord l'istoria dellas alps de Breil. *Glogn* 14/1940, 129—134. Richard WEISS, Das Alpwesen Graubündens. Erlenbach-Turitg 1941. Guido CONDRAU, Eigentum und Nutzung der Gemeindealpen der Cadi. Mustér 1958.

Ano 1795 ils 19 de schener eisei vigniu stabiliu ils artechels dellas alps, co ei deigi vignir observau, scho suonda¹:

Primo. Deigi vignir partiu las albs sin 10 ons.

2. Carga e scharga cun ilg pli meun.

¹ BALLETTA, *Remarcas* 249 di ch'ins hagi cargau quei onn tenor il niev uorden. Par. LIVERS en *Ischi* 25, 157s. e CONDRAU, *Gemeindealpen* 85, 94 e la glie-sta bunamein cumpleina dallas partiziuns da Breil, pag. XXIII.

3. Deigi Schendadens e Schendado (deigi) vignir zavrau en S. Giacun; las autras chischadas aber deigien zavra alla gieinna dalla Mulinalla, neua che sulettameing il vischanadi de Breill deigi aver ils dreigs de ir de leu si cun lur (s h) vacas, scho era quels de Muteincs a Pignialeus², suenter dispusiziun de bref e sigil; ils auters ucleuns aber che vessan cualm deigien ir per quei vial scho els secs han mussau ilg vial cur ch'il augenschin ei staus silg faig.
4. Ilg misarar eisei schau en libertat allas chischadas³.
5. Ilg strisa poi ei vigni strisau cun quella declaronza che la messadat deigi esser a s. Margriatta, il tierz aber a s. Lureing⁴.
6. Ina vaca che po bucca da ina mesa laig, deigi vignir pagada scho ina outra vaca schetgia R. 1 x. 36 e l'outra garvezia scho ina outra vaca.
7. Ina vacha che po bucca dar in schadun deigi vignir pagau per ilg spiendi krizers 2 a gi.
8. Ina vaca che figies vadi ella alp deigi vignir traig giu a rata persiun suenter temps, ina aber che fa suenter marcau s. Margriatta deigi bucca vignida dumbrada.
9. Tutcs tiers che vegnien pindrai dellas alps deigien aver pindridira krizers 4 et deigi vignir tigliau en agli cautegia de quella alp⁵; e schei vignies bucca avissau sche dei esser nonvaleivla.
10. Ils (s h) tiers cassa dei era quei che veing priu ora marcau s. Margriatta (deigi) esser miecs arve; et sch'ei veing turnantau ella alp, sch'ei sei ilg arve antir, per mintgia tier cassa gron dei esar pagau ilg arve krizers 32, ils pigns 16, et quei santilgi ilgs grons ch'en schon stai ina gada a d'alp.

² Igl act nr. 46 dils anno 1788 egl archiv communal a Breil dat sclariment sur dalla pasculaziun el contuorn dalla geina dalla Muliniala. Mutteins e Pignaleus ein stai gia baul aclas habitadas.

³ Par. G.P. CAMINADA, *Las mesiras*, en *Ischi* 17/1921, 70—115 e CONDRAU, *Gemeindealpen* 78. Ins astga secapescha buc emblidar la cantada alpina *A mesiras* da G.C. MUOTH.

⁴ La Partiziun da 1830, § 19, drova il plaid strassar per strisar.

⁵ Conc. la pendradira informeschan era dus documents digl onn 1754, numnadamain ils acts nr. 41 e 42 egl archiv communal da Breil.

11. Deigi per mintgia vaca traig giu krizers 16 per la schotgia⁶.
12. In cautegia dei ver per sia pagaglia in ster pieun e 2 R⁷.
13. Cur cha ei veing dumbrau vacas, sche deigi Rubi ver 8 vacas dapli, e ilg raminend dey vignir partiu sin ilg diember gieneral dellas kischadas.
14. Deigi vignir fatg fri dilg paisch en tuttas las albs, resalvon Quader, scho gl'ei stau ilg uarden entochen ilg presen. Alla vischneunca de Breil a ils dreigs della paschulaziun de tochen en cheu practica; ilg reminen dei nigins auters tiers ne maig ne parmavera puder quellas paschula⁸.
15. Veing ei schumandau che negin fumeig da d'alp deigi naginas spisas ner migliems puder purtar ort l'alp, sut strof dilg oberkeit⁹. Et era mintgion dei schadin zigniun esar obligaus de render quen, scho era dei negin fumeilg senza la lubienschia dilg zigniun vignir ort l'alp senza in giest mutif; e en cas ch'ei dues parer enqual caussa, deigi quel contrafa e quest puing, sche deigi in tal esser respossabels dilg don che pudess cheu tras arivar.
16. In ferendo 16 artechels deigien la fumeglia de mintgia alp [esser] obligai de far dus schanles schlondas¹⁰ et in (s h) beilg de tiers cassas mintgion. Tucon tier las schlondas e ilg beig deigi ilg cautegia esser obligaus de urdar ch'ei seigi faig avon scharga. Muncon de questa obligaziun, sche deigi vignir faig ilg raport ails pursunavals e ils parsunavals deigien trer giu de lur pagaglia.
17. Per quei ch'ei vignies chischau tier tiers suenter marcau calonda marza, deigi vignir per schadin bieschg pagau R. 1; sche quei tier gudes ilg maig pasch cumin pli en temps da 10 gis, ilg madem

⁶ Ei setracta d'ina bonificaziun per la scotga. Par. Partiziun da 1830, § 21.

⁷ Par. CONDRAU, *Gemeindealpen* 77.

⁸ Conc. la paschulaziun e gudidas mira treis documents deponi entochen uss egl archiv parochial a Danis. Ei setracta da sentenzias dils onns 1531, 1551 e 1564. Cf. plinavon ils dretgs da pischentar las Muladiras els onns 1766 en Copial da Breil 1556—1778, archiv cantunal grischun AB IV 6/40 pag. 263. Leutier event. ils documents conc. pastiras digl onn 1532 e 1616 e davart il pertgitar denter ils cuolms da Vuorz e Breil dils 12 da matg 1788, acts nr. 14, 31 e 45 egl archiv communal Breil.

⁹ BALLETTA, *Remarcas* relata d'in enguladetsch da purment ord il tschaler da Rubi, igl uost 1795.

¹⁰ In scatle slondas ei 24 cruschs slondas emplunadas ina sin l'autra. Leutier P.A. LIVERS en *Ischi* 25, 162.

vandes in biesch en natira, sch'ei sei quel tal bucca obligaus da paga; bieschgia aber che vignies cunprada ilg atun, resalvon da marcanzia, deigi bucca esser obligaus de pagar; quels tiers che vegnien cunprai ne ch'ei an obligaziun de pagar, dei schadin pagar sia kischada ch'el carga; quei aber che vignies taniu a cassa ne mes ort la vischneunca a d'alp, sch'ei dei esser pagau alla vischneunca; enten cas aber ch'el vandes ilg madem enten temps de 10 gis in samiglion biesch en natira, sch'ei seigi el buca obligaus de pa[ga]r. E quels tiers che vegnien cunprai, sche han ei obligaziun de pagar or, e deigi vignir pagau en quella kischada ch'ei vegnien cargai; e sch'ei veg[n]ien bucca cargai, sche deigi vignir pagau en mintgia liug [a] siu vischanadi¹¹.

18. Sch'ei schabigias che intgin mas vit seifs de alps suentar esser inagada claus e targies giu ner dischsfigies senza turnar a rametter ne fa si, sch'ei sei quel tal obligaus de far bien la pindridira che pudes entras quei daventar.
19. La clasena dentar Dalnova e Quader deigi entras inspecziun da dus signiurs nonpartischns [vegnir] disponiu con ensi ey veing enflau de dar encunter Quader.
20. La seif dentar Rubi e alp Nova eilg Pleun della Schanascha deigi vignir claus¹².
21. La seif denter Rubi e Dalnova deigi mo Rubi parsuls claudar.
22. Deigi ina alp encunter l'autra guder suenter tiarms.
23. Deigi esser sut peina e strof schumandau de tender fallas ellas alps schigig che la biestgiea ei ellas alps.
24. Deigi esser era schumandau de far fein a paisch ellas alps resalvon quei ch'ei palliu che veing schau tier dellas kischadas.
25. Veing schau tier de puder pladir fumeglia en mintgia chischada a lur plische.
26. Deigi [per] quella partiziun vigni salvau quels uardens ch'ei[n] mes cheu per nota.

¹¹ Conc. envernontas, cumpras da biestga e dretgs d'alpegiaziun mira la Partiziun d'anno 1830 § 12 e CONDRAU, *Gemeindealpen* 85, 119 e 122.

¹² CONDRAU, *Gemeindealpen* 85.

27. Deigi nigin puder manar neginas vacas seigi da quellas ch'ei car-
gien ni tegnien a casa avon s. Brida.
28. Ilg pieun deigi per ilg evigni essar passaus e faig seya cunpleina
peisa sut falonza dilg oberkeit¹³.
29. Dei vignir purtau ilg peun scho gl'ei stau ilg diever tier igl cau-
tegia, duas krenas per vaca, e igl peun a valzen. Et in che des
bucca en quella qualitat, sche dei essar per mintgia crena strof
x. 16.
30. Riguart las tegias e schales deigi vignir taniu en bien stand scho
las vegnian enfladas presen.
31. Veing ei [a] schadin vischanadi schumandau sut strof de bucca
schar tier ailgs cavrers de ir cun las cauras en paisch da vacas;
e quei schabigion sche deigi vignir faig de saver a quei cuig de il
liug ch'il pistur ei e che deigi far la sia obligaziun.
32. Samiglion dei esser entilgiu sch'ei schabigias bistgia temps dilg
maig che massan en alps, a quels che vessen quella biestgia vi-
gniessa[n] avisai e tonaton tanessan bucca daven, sche possien
quels dallas alps fa pindra.
33. Schabigion biestgia jastra suenter cargar ad alp en ina alp ner
l'autra, sche dein ilgs pursanavels suenter aver avisau ilg patrun
che ves quella biestgia e chel parnes bucca naven, sche dei puder
vignir mes si arve a plischer dilgs pursanavels della alp.
34. Sche in bab de cassa mures giu sche dei ilg veig dils feigls puder
carga, encunter comi sch'ei igl ei feglias, sche deigien ellas esser
masses nofs¹⁴, santilgi ton la duna era d'in tal.
35. In che cun sort ha inagada schon stuviu brata alp, sch'ei sel bucca
pli obligaus, sche en quella alb ei pursunavels che han ilg sami-
glion numar.
36. Curdon ilg cas che lincs u l'auters schas[sen] vi vachas pil laig,
deigi ad in tal esser schumandau, resalvon ina vaca per pur deigi
esser consediù sentallir or la vischneunca.

¹³ entras igl oberkeit.

¹⁴ Il masser niev, quei ei il niev pursanavel.

37. Era quels tals ch'an dreigs de carga et era cargien bia ne paug sche seigien els obligai de ira a claudar cargon schon mo tiers cassa ne biestgia tschetgia.
38. Schabigion ilg cas ch'ei dues davantar all'ins ne l'auters ch'ei vessen per ilg avon cargau en ina alp e per axiden quei on suenter schabigliaus ch'ei stuessen tre sort, sche dei el tonaton ira clauder en quella alp neua che ses antesessur[s] davidavon cargavan samiglions ailgs auters.
39. Leu speras deigi esser era schumandau ad in a schadin de bucca pinar lena ella Schetgia dilg Cumbrus¹⁵ sin nagina moda, salvon per beigls de aua.
40. Vesent ch'ei sesafla paucas vacas sch'ei vegni rasalvau Rubi, las autras schau cun in fumeilg dameincs che las autras.
41. Ils (s h) bos entirs deigi esser en mintgia alp dus per alp.
42. Eisei schumandau sut strof dilg oberkeit de bucca schar dar scho-tgia ilg maig allas vacas.
43. Deigi vignir eilg dunbrar avon che carga; deigien dumbrar sulet-tameing quellas cha vegnien cargadas, e quellas che vegnien dum-bradas deigien vignir cargadas. Bein ilg vender deigi essar schau tier entochen cargar; e quellas vachas ch'en bucca dumbradas deigi naginas kischadas puder prender en lur alp.
44. Sche dus sabatessan ensemen e cargassen en ina alp, sch'ei sei schau tier, tonaton aschia cun quella condiziun che per quella partiziun stopien els en quella madema alp carga.
45. Ilg cautegia dilg emprem on dei esser obligaus de far ilg spischen-tader ilg davos on della partiziun, sch'el ei vifs¹⁶.
46. Deigi ilg Frisal ne alp de stiar[l]s esser ailgs pursanavels de Dal-nova, schautier cun pagar alla vischneunca sin s. Martin R. 20.
47. Dei ilg cautegia esser obligaus, schabigion ch'ei vignies tiers ort las alps, sche sel obligaus de turnantar en alla fumeiglia de re-spunder e ver atenziun.

¹⁵ Oz dian ins Cambrus, p. ex. Begl dil Cambrus.

¹⁶ CONDRAU, *Gemeindeaplen* 77, 88, 91.

48. Sch'ei dues schabigia ad in pursanavel ne lauters che ves tiers che vessen vetz, sche dei ilg tal esar obligaus de setz pagar la pindridira.
49. Schabigion de dar ina neif che fus basengs en agit dilg muvel della chischada, schei dei ilg cautegia esser obligaus de dar meun et agit¹⁷.
50. Veing Schendadens ad essar schumandau [d'ir] cun la (s h) bitschigia ora Plata liunga curca quels da Schendado dagan¹⁸ ne masiran. Meilgsanavon dei la kischada de Schendado esser obligada da zedar ad untgi a quels de Tschendadens 3 gadas cur cha quels van ora Plata liunga cun la kischada; era dei la kischada da Tschendadens bucca puder ira pli ensi cun ilg muvel che entochen ils craps della aua.
51. Riguart las vacas d'engrasch dei vignir schau tier d'engarschar ora sura senza paga fein jestar.
52. Per ilg trer tier deigi vignir pagau scho il decret faig quest on scho el schonscha¹⁹.
53. Tucont tier allas marendas ton ilg gi de cargar scho ilg gi de massiras deigi vignir dau nuat, sunder enten stailg de quei seigi ilg caategia obligaus de proveder per la vivonda: numnadameing deigi vignir dau ina curteuna greun per fumeilg, santallir greun de buglia; en stailg della carn deigi vignir dau ina curteuna e mesa ris per kischada; era duas migniucas deigi ilg cautegia provedar sin quen della kischada; ilg peun e chischiel deigi ilg buab aver scho ils auters fumeils²⁰.
54. Davart ilg ir a chischar la dameun las vacas cuils pastars ei sei anflau per bien ch'il sezen deigi ira a chischar ina dameun e l'au-tra ilg buab.
55. Schabigion ch'in persunavel ner l'auters les carga in (s h) vacha che fus tumpriva schetgia, sche seigi in tal obligaus de pagar in

¹⁷ CONDRAU, *Gemeindealpen* 80, 90.

¹⁸ dugar vul dir ulivar il latg, per regla 8 dis suenter la cargada. Par. BALLETTA, *Remarcas* 249, G.P. CAMINADA en *Ischi* 17, 82—91, plinavon P.A. LIVERS en *Ischi* 25, 161s. e secapescha G.C. MUOTH, *A mesiras*.

¹⁹ Mira il § 17 da quest decret.

²⁰ CONDRAU, *Gemeindealpen* 90.

federtaller alla kischada arve, e la vaca deigi vignir dumbrada scho las autras vachas schetgias.

56. Deigi ilg zigniun dar nuata auter alla paupra glieut che de beiber e de migliar per dustar la fom²¹, gliauter deigi esser absalutameing schumandau de dar de purtar ord l'alp²².
57. Ilgs 12 de juni 1796 eisei einheiligameng vigniu faig con il pli meun, ch'ils 7 (s v) tiers casa entirs, che fa in per scheina, deigien esser libers dilg arver de la stat ellas alps, neua ca las 6 kischadas pagan in per kischada et ilg 7 veng pagaus ord la vischneunca entras il statalter regent. Schabiont il cas ch'ina alp ves dus ner pli de quels tiers, sche ston las autres che an bucca ad ella bunificar gl'erver, et agli pur val senza cuost. Cheutras obligau de schriver elgs artickels dellas alps quei pong²³.
58. 1798 ils 10 de juni. Ilg felg velg ch'ei con siu bab ed a auters fergluns ch'en maridai et an ard'ilg bab²⁴ et metten en sort ella partiziun dellas alps per els, schei sei ilg tal felg velg ch'ei con ilg bab presens ilg di ca las alps vegnien partidas, en dreigs de guder l'alp la qualla agli bab ei tuccada con sort, suenter quei ch'il bab ei mors, schegie ch'el fuss meridaus en quei tems; nun ch'el sefres en messer nief avon ch'il bab mieri²⁵.
Sco entras exempel de Giachen Mudest Derungs et schret en entras cumissiun della ludeivla vischneunca.

Quest cudisch auda tier a mi Duig Derungs²⁶.

²¹ Egl original stat ei fon, prob. per sbagli.

²² Par. ils decrets ord il protocol veder pag. 8.

²³ Ei setracta pia d'ina annexa al decret da 1795; quei vala era pigl artechel 58.

²⁴ ... e han artau il bab.

²⁵ Conc. la successiun dallas gudidas par. quest decret punct 34, la Partiziun da 1830 artechel 26 e CONDRAU, *Gemeindealpen* 117.

²⁶ Quella declaronza atesta buca mo il num dil proprietari, mobein tradescha era il maun dil scarvon. Duitg Derungs e Glieci Muoth eran geraus gronds igl onn che quests decrets ein vegni fatgs. Cf. BALLETTA, *Remarcas* 244 e 251. Gerau Duitg Derungs ei vegnius eligius mistral dalla Cadi sil cumin extraordinari da 1799. Mira G. GADOLA, *Il Cumin della Cadi*, en *Glogn* 1944, 101s. Ei fuss giavischeivel da perseguitar las scartiras dallas famiglias Derungs da Breil. Ord quella schlatta ha Caspar Decurtins acquistau a sias uras il manuscret dalla Dertgira nauscha. Cf. *Chrestomathie* 1, pag. XXXI. Finalmein CADRUVI, *Gemeindelöser* conc. ina cronica dil 19avel tschentaner.

